

Date: 3rd April-2026

XX ASR OXIRI XXI ASR BOSHLARIDA GLOBALLASHUV MUAMMOLARI VA
EKOLOGIK XAVF XATARLAR

Xudoberganov Abdullajon Valiyevich

Farg‘ona viloyati Marg‘ilon 2-son texnikumi tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asr oxiri va XXI asr boshlarida globallashuv jarayonining asosiy xususiyatlari hamda uning atrof-muhitga ta’siri ilmiy-tahliliy jihatdan yoritilgan. Unda globallashuv natijasida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar, jumladan, iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, suv tanqisligi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, urbanizatsiya va chiqindilar muammosi keng tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik xavf-xatarlarning transchegaraviy xususiyati, ijtimoiy-ekologik tengsizlik va zamonaviy texnologiyalarning ekologik ta’siri masalalari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: globallashuv, ekologik muammolar, iqlim o‘zgarishi, global isish, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish, tabiiy resurslar.

XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida insoniyat taraqqiyoti yangi bosqichga ko‘tarildi. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, axborot-kommunikatsiya tizimlarining keng yoyilishi hamda iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi natijasida dunyo tobora yagona makonga aylanib bormoqda. Ushbu jarayon ilmiy adabiyotlarda “globallashuv” tushunchasi bilan ifodalanadi. Globallashuv nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy, ijtimoiy va madaniy sohalarda ham davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kuchaytirib, insoniyat hayotining deyarli barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda.

Globallashuv jarayoni insoniyat uchun ko‘plab imkoniyatlar yaratdi. Xususan, xalqaro savdo hajmining ortishi, investitsiyalarning erkin harakati, zamonaviy texnologiyalarning tezkor tarqalishi va ilmiy bilimlarning almashinuvi natijasida iqtisodiy o‘sish sur‘atlari tezlashdi. Shu bilan birga, turli mamlakatlar o‘rtasidagi madaniy aloqalar kengayib, xalqlar o‘rtasida o‘zaro tushunish va hamkorlik imkoniyatlari oshdi. Biroq, globallashuvning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda uning salbiy oqibatlari ham mavjud bo‘lib, ular ayniqsa ekologik muammolar ko‘rinishida yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab sanoatlashtirish jarayonining keskin kuchayishi, tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish, urbanizatsiya jarayonining jadallashuvi hamda texnogen faoliyatning kengayishi natijasida tabiat va jamiyat o‘rtasidagi muvozanat buzila boshladi. Natijada atmosfera havosining ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi, tuproq degradatsiyasi, biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi global ekologik muammolar yuzaga keldi. Ayniqsa, iqlim o‘zgarishi, global isish, ozon qatlamining yemirilishi, cho‘llanish va o‘rmonlarning qisqarishi kabi jarayonlar insoniyat uchun jiddiy xavf-xatarlarni keltirib chiqarmoqda.

XXI asr boshlariga kelib ekologik muammolar global xavfsizlik masalalarining ajralmas qismiga aylandi. Chunki ekologik muammolar faqatgina alohida bir davlat yoki mintaqa doirasida cheklanib qolmay, balki butun sayyora ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois

Date: 3rd April-2026

ekologik xavf-xatarlar global xarakter kasb etib, ularni bartaraf etish xalqaro hamkorlikni, kompleks yondashuvni hamda barqaror rivojlanish tamoyillarini talab etadi. Mazkur muammolarni hal etishda davlatlararo kelishuvlar, ekologik siyosatning takomillashtirilishi, zamonaviy “yashil” texnologiyalarni joriy etish hamda aholining ekologik madaniyatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Globallashuv sharoitida ekologik muammolarning kuchayishi insoniyat oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Endilikda iqtisodiy rivojlanish va ekologik xavfsizlik o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash dolzarb masalaga aylanmoqda. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi aynan shu ehtiyojdan kelib chiqib shakllangan bo‘lib, u iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy adolat va ekologik muhofazani uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi. Shu jihatdan, globallashuv jarayonlarini chuqur tahlil qilish, uning ekologik oqibatlarini ilmiy asosda o‘rganish hamda ularni kamaytirish yo‘llarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida globallashuv jarayoni jadal sur‘atlar bilan rivojlanib, insoniyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biriga aylandi. Ushbu jarayon iqtisodiy integratsiya, ilmiy-texnik taraqqiyot, axborot almashinuvi va transport-kommunikatsiya tizimlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Biroq globallashuvning kengayishi bilan bir qatorda ekologik muammolar ham keskinlashib bordi va ular global miqyosdagi xavf-xatarlarga aylandi.

Birinchidan, sanoatlashuv va ishlab chiqarish hajmining ortishi atrof-muhitga katta bosim o‘tkazmoqda. Yirik sanoat korxonalari, energetika tizimlari va transport vositalari tomonidan chiqarilayotgan zararli gazlar atmosfera havosining ifloslanishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, karbonat angidrid (CO₂), metan va boshqa issiqxona gazlarining ortishi global isish jarayonini tezlashtirmoqda. Bu esa o‘z navbatida muzliklarning erishi, dengiz sathining ko‘tarilishi, iqlim zonalarining o‘zgarishi kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda. Natijada ko‘plab hududlarda qurg‘oqchilik, suv tanqisligi va tabiiy ofatlar soni ortib bormoqda.

Ikkinchidan, globallashuv natijasida tabiiy resurslardan foydalanish hajmi keskin oshdi. Rivojlangan davlatlarning iqtisodiy ehtiyojlari ko‘pincha rivojlanayotgan mamlakatlarning tabiiy boyliklari hisobiga qondirilmog‘da. Bu esa resurslarning notekis taqsimlanishiga va ularning tez sur‘atlarda kamayishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, o‘rmonlarning kesilishi, yerlarning degradatsiyaga uchrashi va cho‘llanish jarayonining kuchayishi global ekologik muammolarning asosiy ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi. O‘rmonlar nafaqat biologik xilma-xillikni saqlab turuvchi muhim tizim, balki atmosferadagi karbonat angidridni yutuvchi asosiy manbalardan biridir. Ularning kamayishi ekologik muvozanatning buzilishiga sabab bo‘lmoqda.

Uchinchidan, suv resurslari bilan bog‘liq muammolar ham globallashuv sharoitida yanada murakkablashdi. Aholi sonining ortishi, sanoat va qishloq xo‘jaligi ehtiyojlarining kengayishi natijasida toza ichimlik suvi tanqisligi muammosi yuzaga kelmoqda. Daryolar va ko‘llarning ifloslanishi, yer osti suvlarining kamayishi hamda suv resurslarining noto‘g‘ri boshqarilishi ko‘plab hududlarda ekologik inqirozlarni keltirib chiqarmoqda. Bu

Date: 3rd April-2026

jarayon Markaziy Osiyo mintaqasida ham yaqqol namoyon bo‘lib, suv resurslaridan oqilona foydalanish masalasi dolzarb muammoga aylangan.

To‘rtinchidan, biologik xilma-xillikning kamayishi ham globallashuvning salbiy oqibatlaridan biridir. Tabiiy yashash muhitlarining qisqarishi, ekologik muvozanatning buzilishi va inson faoliyatining kuchayishi natijasida ko‘plab o‘simlik va hayvon turlari yo‘qolib ketish xavfi ostida qolmoqda. Biologik xilma-xillikning kamayishi esa ekotizimlarning barqarorligiga jiddiy tahdid soladi va insoniyatning oziq-ovqat xavfsizligiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Beshinchidan, chiqindilar muammosi ham globallashuv sharoitida global xarakter kasb etmoqda. Ayniqsa, plastik chiqindilar, elektron chiqindilar va sanoat chiqindilari atrof-muhitga katta zarar yetkazmoqda. Ularning ko‘pchiligi qayta ishlanmasdan tabiatga tashlanmoqda, bu esa tuproq va suvning ifloslanishiga olib keladi. Plastik chiqindilar okean va dengizlarda to‘planib, dengiz hayoti uchun jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Shu bilan birga, globallashuv ekologik muammolarni hal etishda yangi imkoniyatlar ham yaratmoqda. Xalqaro hamkorlikning kuchayishi natijasida ekologik muammolarni birgalikda hal etish mexanizmlari shakllanmoqda. Turli xalqaro tashkilotlar va ekologik dasturlar orqali iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash, biologik xilma-xillikni saqlash va barqaror rivojlanishni ta‘minlash bo‘yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Zamonaviy “yashil” texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va ekologik toza ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirish bu borada muhim ahamiyatga ega.

Globallashuv sharoitida ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish uchun bir qator muhim yo‘nalishlarga e‘tibor qaratish zarur. Avvalo, ekologik siyosatni takomillashtirish va qonunchilikni kuchaytirish muhimdir. Shuningdek, aholining ekologik madaniyatini oshirish, ta‘lim tizimida ekologik bilimlarni keng joriy etish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, iqtisodiy faoliyatda resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash tizimini rivojlantirish orqali ekologik muammolarni sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Globallashuv jarayonining chuqurlashuvi ekologik xavf-xatarlarning yangi, ilgari kam uchragan shakllarini ham yuzaga keltirdi. Xususan, texnologik taraqqiyot bilan bog‘liq ekologik tahdidlar zamonaviy davrning dolzarb muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli iqtisodiyotning kengayishi, sun‘iy intellekt tizimlari va katta hajmdagi ma‘lumotlar markazlarining faoliyati katta miqdorda energiya talab etadi. Bu esa elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmining ortishiga, natijada esa qo‘shimcha issiqxona gazlari ajralib chiqishiga sabab bo‘ladi. Demak, globallashuv nafaqat an‘anaviy sanoat tarmoqlari orqali, balki yangi texnologiyalar orqali ham ekologik bosimni oshirmoqda.

Yana bir muhim jihat – globallashuv sharoitida ekologik muammolarning “transchegaraviy” xususiyat kasb etishidir. Ya‘ni, bir davlat hududida yuzaga kelgan ekologik muammo boshqa davlatlarga ham bevosita yoki bilvosita ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, atmosfera ifloslanishi shamol oqimlari orqali minglab kilometr masofaga tarqalishi mumkin, suv havzalarining ifloslanishi esa bir nechta davlatlar hududini qamrab

Date: 3rd April-2026

oladi. Shu sababli ekologik xavfsizlik masalasi milliy darajadan chiqib, global darajadagi muammoga aylanmoqda. Bu esa davlatlar o'rtasida o'zaro ishonch, hamkorlik va majburiyatlarga asoslangan ekologik siyosat yuritishni taqozo etadi. Shuningdek, globallashuv ijtimoiy-ekologik tengsizlik muammosini ham kuchaytirmoqda. Rivojlangan davlatlar ko'pincha ekologik jihatdan zararli ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlanayotgan mamlakatlarga ko'chirish orqali o'z hududlarida ekologik muvozanatni saqlab qolishga intilmoqda. Natijada ekologik yuk asosan iqtisodiy jihatdan zaif hududlarga tushmoqda. Bu esa "ekologik adolatsizlik" tushunchasini yuzaga keltirib, global miqyosda ijtimoiy norozilik va iqtisodiy tafovutlarni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, urbanizatsiya jarayonining tezlashuvi ham ekologik xavf-xatarlarni kuchaytiruvchi muhim omillardan biridir. Katta shaharlarda aholining haddan tashqari zichlashuvi transport vositalari sonining ortishiga, chiqindilar hajmining ko'payishiga va yashil hududlarning qisqarishiga olib kelmoqda. Natijada "issiqxona shaharlari effekti" (urban heat island) kuchayib, shahar hududlarida haroratning ortishi, havoning sifati yomonlashuvi va inson salomatligiga salbiy ta'sirlar kuzatilmoqda.

Qishloq xo'jaligi sohasida ham globallashuvning ekologik ta'siri sezilarli darajada namoyon bo'lmoqda. Intensiv dehqonchilik usullarining keng qo'llanilishi, kimyoviy o'g'itlar va pestitsidlarning haddan tashqari ishlatilishi tuproq unumdorligining pasayishiga, yerlarning sho'rlanishiga va suv resurslarining ifloslanishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, genetik modifikatsiyalangan mahsulotlar (GMO) bilan bog'liq ekologik va biologik xavflar ham ilmiy doiralarda keng muhokama qilinmoqda.

Global transport va logistika tizimlarining rivojlanishi ham ekologik muammolarni chuqurlashtiruvchi omillardan biridir. Xalqaro yuk tashish hajmining ortishi dengiz, havo va avtomobil transporti orqali chiqarilayotgan zararli moddalar miqdorini ko'paytirmoqda. Ayniqsa, aviatsiya va dengiz transporti global issiqxona gazlari emissiyasining sezilarli qismini tashkil etadi. Bu esa iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda qo'shimcha choralar ko'rishni talab etadi. Shu bilan birga, globallashuv ekologik xavflarga qarshi innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga ham xizmat qilmoqda. "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi aynan globallashuv jarayonida keng rivojlanib, resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy etishni nazarda tutadi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari — quyosh, shamol va gidroenergetika kabi yo'nalishlarning rivojlanishi global ekologik muammolarni kamaytirishda muhim o'rin tutmoqda. Bundan tashqari, ekologik monitoring tizimlarining takomillashuvi ham muhim ahamiyatga ega. Sun'iy yo'ldosh texnologiyalari, masofadan zondlash usullari va raqamli kuzatuv tizimlari orqali atrof-muhit holatini doimiy nazorat qilish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa ekologik muammolarni erta aniqlash va ularning oldini olishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Yana bir muhim yo'nalish – ekologik ta'lim va tarbiyaning rivojlanishidir. Globallashuv sharoitida ekologik madaniyatni shakllantirish nafaqat alohida davlatlar, balki butun insoniyat oldida turgan vazifaga aylanmoqda. Ta'lim tizimida ekologik bilimlarni chuqurlashtirish, aholining ekologik ongini oshirish va tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish orqali ekologik muammolarni kamaytirish

Date: 3rd April-2026

mumkin. Umuman olganda, globallashuv ekologik muammolarni murakkablashtiruvchi omil bo‘lishi bilan birga, ularni hal etish uchun yangi imkoniyatlar ham yaratmoqda. Eng muhim vazifa — ushbu imkoniyatlardan oqilona foydalanish, ilmiy asoslangan ekologik siyosat yuritish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash orqali ekologik xavf-xatarlarni kamaytirishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A., Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch, Ma’naviyat nashriyoti, Toshkent, 2008, 176 b.
2. Mirziyoev Sh.M., Yangi O‘zbekiston strategiyasi, O‘zbekiston nashriyoti, Toshkent, 2021, 464 b.
3. To‘xtayev A., Ekologiya, O‘qituvchi nashriyoti, Toshkent, 2010, 320 b.
4. Xolmatov X., Atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari, Fan nashriyoti, Toshkent, 2012, 256 b.
5. Abdurahmonov Q., Barqaror rivojlanish asoslari, Fan va texnologiya nashriyoti, Toshkent, 2018, 300 b.
6. Qodirov O., Iqlim o‘zgarishi va uning oqibatlarini, Fan va texnologiya nashriyoti, Toshkent, 2020, 240 b.

